

Lilianna Jodkowska

Berlin : stara i nowa stolica niemieckiego przemysłu

Ekonomiczne Problemy Usług nr 77, 121-136

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

LILIANA JODKOWSKA

Hochschule für Technik und Wirtschaft (HTW) Berlin

BERLIN – STARA I NOWA STOLICA NIEMIECKIEGO PRZEMYSŁU

Wprowadzenie

Celem opracowania jest wykazanie, że skoordynowane działania promujące wybrany obszar (miasto) jako miejsce atrakcyjne dla inwestorów przy jednoczesnym kreowaniu marki miasta, wykorzystaniu środków pomocowych Unii Europejskiej oraz oparciu działań promujących na tradycji odnoszą skutki. Analizowanym przykładem jest stolica Niemiec – Berlin, która w okresie industrializacji, podobnie jak inne miasta, stała się m.in. siedzibą przemysłu chemicznego, metalurgicznego oraz budowy maszyn. Zwłaszcza po zjednoczeniu Niemiec w 1990 r. nastąpiła tzw. dezindustrializacja¹, która miała miejsce przede wszystkim w nowych landach, ale również w miastach.

Przez wiele lat Berlin nie miał *image'u* miasta-centrum republiki. Trudno go porównywać do innych stolic: Warszawy, Paryża czy Londynu. Strategia rozwoju miasta przewiduje jednak różne inicjatywy mające zwiększyć jego atrakcyjność i rangę w najbliższej przyszłości. Cele sformułowane w ramach tej strategii mają za zadanie wspieranie lokowania wybranych branż produkcji przemysłowej w przestrzeni miejskiej. Branże produkujące w Berlinie koncentrują się na specjalistycznych innowacyjnych technologiach, korzystają

¹ Termin dezindustrializacja używany jest w tym kontekście do podkreślenia częściowej lub całkowitej likwidacji produkcji przemysłowej w danym miejscu ze względu na przeniesienie jej w inne, niejednokrotnie w ramach strategii internacjonalizacji za granicę, lecz także zwrócenie się ku usługom w szerokim tego słowa znaczeniu jako branży o dużym potencjale rozwojowym.

z wiedzy specjalistów oraz położenia geograficznego w centrum Europy i wykorzystują wyniki badań naukowych w procesach produkcji.

1. Uprzemysłowienie (industrializacja)

Najwcześniej rewolucja przemysłowa i industrializacja wystąpiły w Anglii, a dopiero później na kontynencie, także w Niemczech. Jeszcze na początku XIX w. Niemcy były krajem przeważnie rolniczym i nie posiadały jednorodnej tożsamości państwowej, ponieważ istniały liczne, częściowo niewielkie, kraje niemieckojęzyczne, królestwa i wolne miasta, co utrudniało m.in. rozwój wymiany handlowej. Rozwój nowoczesnego przemysłu był opóźniony w stosunku do Anglii czy Francji i nastąpił na tych terenach dopiero po 1830 r., a umożliwiło go m.in. uprzednie powołanie Niemieckiego Związku Celnego (handlowo-polityczna organizacja państw północnych i środkowych Niemiec założona w 1834 r. pod przewodnictwem Prus w celu ułatwienia wzajemnych kontaktów gospodarczych i wymiany towarowej). Po rewolucji marcowej w 1848 r. proklamowano Cesarstwo Niemieckie z Wilhelmem I (1797–1888) jako dziedzicznym cesarzem. Cesarstwo (1871–1918) była państwem związkowym, składającym się z 22 państw, a jej kanclerzem został Otto von Bismarck.

Na przełomie XIX i XX w. Niemcy stały się najpotężniejszym mocarstwem Europy. Oprócz przemysłu hutniczego i metalurgicznego następował szybki rozwój przemysłu chemicznego, a także nieco później elektrotechnicznego, wzrósł także udział Niemiec w światowej produkcji przemysłowej (z 13% do 16% od 1870 do 1900 r.²). Rozwojowi gospodarstwu sprzyjały osiągnięcia w dziedzinie nauk przyrodniczych, technicznych i rolniczych.

Rozwój produkcji przemysłowej sprzyjał zwiększeniu wydobycia surowców (tabela 1) oraz przyczynił się do zwiększenia zapotrzebowania na siłę roboczą (w latach 1850–1882 w Niemczech z 800 tys. do 6 mln). Industrializacja przyczyniła się także do dynamicznego rozwoju miast i urbanizacji³. W latach

² W. Czaplński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec*, Ossolineum, Wrocław 1990, s. 541.

³ Urbanizacja oznacza nie tylko koncentrację ludności w danym miejscu (mieście), określa także zmianę stylu życia charakteryzującego się m.in. ucywilizowaniem, przestrzenną segregacją mieszkańców, powstaniem dystansu, tolerancją oraz oddzieleniem pracy zarobkowej od czasu wolnego, a także hodowli zwierząt od właściwych pomieszczeń mieszkalnych (urbanizacja funkcjonalna). W epoce przedindustrialnej dom był miejscem zamieszkania, produkcji i konsumpcji, i zamieszkiwała go obok właściwych lokatorów (rodziny) także służba i dalsi krewni. Industrialna

1871–1910 liczba ludności w miastach wzrosła z 2 mln do 14 mln, liczba miast, w których żyło więcej niż 100 tys. mieszkańców z 8 do 48⁴.

Tabela 1

Wydobycie węgla, produkcja stali i surówki żelaza w wybranych latach w Niemczech
(mln t)

Rok	Wydobycie węgla	Produkcja stali	Produkcja surówki żelaza
1870	34,0	0,3	1,4
1890	89,3	2,3	4,6
1900	146,8	6,7	8,5

Źródło: Ch. Graf von Krockow, *Bismarck. Biografia*, Magnum, Warszawa 1998, s. 197.

Warto jednak w tym miejscu wspomnieć, że warunki życia robotników (rodzin robotniczych) były według obecnych kryteriów standardu życia nie do przyjęcia. Politycznie ze względu na warunki pracy i bytu był to okres rewolucji. W 1889 r. doszło do wielkiego strajku górników w Zagłębiu Ruhry (90 tys. robotników), a także na Górnym Śląsku⁵. Do 1871 r. obowiązywał 14-godzinny lub dłuższy dzień pracy, także dla kobiet i dzieci we wszystkie dni tygodnia. W 1879 r. został skrócony do 12 i do 11 godzin dziennie w 1900 r.⁶ Inną kwestią był problem mieszkaniowy. Opisywane m.in. przez Engelsa warunki życia robotników w Anglii dotyczyły także sytuacji robotników w miastach niemieckich. Do tej pory istnieją w Berlinie dawne dzielnice robotnicze, w których obok budynku frontowego znajduje się do 7 oficyn; budynki mieszkalne i fabryczne współgzystowały na wąskim obszarze. W początkowym okresie uprzemysłowienia i spowodowanego przez nie gwałtownego przyrostu ludności miejskiej nie istniały przepisy regulujące wymogi względem zabudowań miejskich⁷ oraz planowania przestrzennego. Dopiero w 1853 r. wprowadzono prze-

urbanizacja doprowadziła do rozłączenia funkcji pracy i mieszkania. Por. H. Hermann, D. Läßle, W. Siebel, *Stadtpolitik*, op. cit., s. 26.

⁴ Ibidem, s. 24.

⁵ W. Czaplinski, A. Galos, W. Korta, op. cit., s. 570.

⁶ Ośmiogodzinny dzień pracy został wprowadzony w roku 1923, a 48-godzinny tydzień pracy w 1926 r. Por. Cz. Łuczak, *Dzieje gospodarcze Niemiec 1871–1945*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań 1984, s. 94, 107.

⁷ Miasta były na długo wcześniej już „wysepkami dobrobytu”, chroniły swoich obywateli, nakładały i ścigały podatki oraz regulowały kwestie szkolnictwa, jednocześnie wprowadzając liczne zakazy i udogodnienia. W Berlinie od 1679 r. zainstalowano oświetlenie ulic na co trzecim

pisy budowlane, m.in. w celu zapobiegania pożarom⁸, ale również ze względów zdrowotnych i higienicznych, aby polepszyć sytuację bytową i mieszkaniową robotników. Jedną z działaczek na rzecz polepszenia sytuacji robotników w Berlinie była m.in. Bettina von Armin⁹, która w 1843 r. opisała sytuację mieszkaniową robotników w Berlinie.

Można stwierdzić, że industrializacja przyniosła obok postępu technologicznego bogactwo jednej grupie społeczeństwa, a trudne warunki bytowe innej, a ponadto wpłynęła wydatnie na wzrost zanieczyszczenia środowiska. Mimo wszystko była okresem wzrostu gospodarczego i wzrostu dobrobytu – PKB na osobę w Niemczech (w cenach z 1990 r.) wzrósł z 1077 USD w 1820 r. do 1839 USD w 1870 r., a do roku 1913 aż do 3638 USD. Zwłaszcza w okresie 1870–1913 nastąpił skokowy wzrost dobrobytu dla wszystkich krajów Europy Zachodniej (z 1960 USD do 3458 USD na osobę)¹⁰.

budynku, od 1682 r. na słupach. Ze względu na niebezpieczeństwo pożarów zakazano używania gliny i słomy do krycia dachów oraz nakazano przechowywanie materiałów łatwopalnych poza murami miasta. Poza mury przeniesiono także budynki hodowlane, tj. chlewy. W okresie tym funkcjonowała w Berlinie już policja, straż pożarna i służby utrzymujące ulice w czystości oraz stróżowie nocni na murach miejskich, mostach i bramach wjazdowych. Od 1800 r. funkcjonował pierwszy urząd pocztowy z 13 listonoszami (wcześniej miasto posiadało 2 skrzyńki na listy), w 1809 r. założono pierwszy berliński uniwersytet, od października 1810 wydawano pierwszą codzienną gazetę. Por. A. Cobbers, *Berlin. Die Geschichte*, Jaron Verlag, Berlin 2007, s. 80–123.

⁸ H. Hermann, D. Läßle, W. Siebel, op. cit., s. 44.

⁹ Chcąc zwrócić uwagę na katastrofalne warunki bytowe robotników, opisała je i dedykowała ówczesnemu królowi w *Dies Buch gehört dem König*. Por. A. Cobbers, op. cit., s. 119. W szczególności chodziło w tym wypadku o 7 budynków na rogu Gartenstrasse i Torstrasse zbudowanych w latach 1821–1825. Mieszkało tam – w 426 pokojach po 14 m kw. znajdujących się na 5 kondygnacjach włącznie z poddaszem i piwnicą – 2108 osób, miały one dostęp do 2 studni z wodą i 20 toalet znajdujących się na podwórzu. W celu polepszenia warunków wprowadzono w życie tzw. plan Hobrechta, określający minimalne wymogi i wymiary dla takiego budownictwa, m.in. minimalną wysokość pomieszczeń mieszkalnych, minimalny wymiar podwórza itp. Działania Bettiny von Armin wpisują się w początki zorganizowanej działalności na rzecz polepszenia sytuacji bytowej robotników i powstania funkcji pracownika socjalnego.

¹⁰ F. Butschek, *Industrialisierung. Ursachen, Verlauf, Konsequenzen*. Böhlau, Köln 2006, s. 10, tab. 1.

2. Berlin jako siedziba przemysłu w XIX i XX w.¹¹

Na tle innych miast europejskich Berlin jest stosunkowo „młodym” miastem (założonym w 1307 r. przez połączenie miast Cölln i Berlin, od 1701 r. siedzibą królewską¹²). Osiedlanie się przedsiębiorstw produkcyjnych w Berlinie, które szybko zwiększały produkcję, spowodowało szybki przyrost ludności miasta (tabela 2). Na początku XIX w. Berlin był jeszcze miastem liczącym około 200 000 mieszkańców (liczba ludności wzrastała jednak już wcześniej od 1700 r. z 28,5 tys., przez ok. 150 tys. w 1790 r. do ponad 200 tys. w 1830 r.).

Tabela 2

Liczba ludności Berlina w latach 1860–1910

Rok	Liczba mieszkańców	Wskaźnik wzrostu (% , 1860 = 100)
1860	563 900	-
1871	932 000	165,3
1890	1 953 800	346,5
1900	2 705 900	479,9
1910	3 734 300	662,2
1919	4 024 300	713,7
1939	4 338 800	769,4

Źródło: Cyt za. H. Hermann, D. Läßle, W. Siebel, op. cit., s. 24.

Zwłaszcza od początku XIX w. powstawały i osiedliły się w Berlinie przedsiębiorstwa branży metalurgicznej (już w 1804 r. powstała królewska odlewnia żelaza, a w 1826 – pierwsza prywatna), budowy maszyn i chemicznej. W 1847 r. w dzisiejszej dzielnicy Berlin-Mitte¹³, zwanej wtedy potocznie „krajem ognia” (*Feuerland*), osiedliło się i działało ok. 33 przedsiębiorstw branży metalurgicznej i budowy maszyn z 3 tys. zatrudnionych. Do najważniejszych firm tej branży można zaliczyć:

¹¹ Dane dotyczące przedsiębiorstw osiedlających się w Berlinie zostały opracowane przede wszystkim na podstawie: A. Cobbers, op. cit.; H. Hermann, D. Läßle, W. Siebel, op. cit.; *Berlins Industrie ist wieder da*, Berlin Maximal, Das Wirtschaftsmagazin für den Mittelstand der Region Berlin 2011, nr 5; H. Kaelble, *Berliner Unternehmer während der frühen Industrialisierung*, Veröffentlichungen der historischen Kommission zu Berlin, Band 40, Berlin 1972.

¹² W. Vogel, *Führer durch die Geschichte Berlins*, arani, Berlin 1993, s. 203–204.

¹³ W dzisiejszych strukturach jest to centrum miasta, obecnie są to ulice: Chausseestraße, Torstraße oraz Gesundbrunnen.

- a) firmę Borsig¹⁴, przedsiębiorstwo założone w 1837 r. jako odlewnia i zakład budowy maszyn, nieco później producent parowozów (pierwszy został wyprodukowany w 1840 r.). W 1857 firma Borsig zatrudniała ok. 3 tys. robotników. Fabryka ekspandowała i posiadała na ulicy Alt-Moabit własną walcownię;
- b) firmę Wöhlert założoną w 1842 r. (w 1853 r. posiadała ok. 1 tys. pracowników), będącą także odlewnią i zakładem budowy maszyn (zbankrutowała po śmierci właściciela w 1879 r.).

Do pionierów tej branży zaliczają się także firmy Egells, Schwartzkopf oraz Pflug. Rozbudowa kolei żelaznych na terenie cesarstwa spowodowała wzrost popytu na ich produkty. Korzystało z tego także miasto: od 1838 r. do i z Berlina można było przyjechać koleją, od 1843 funkcjonowało m.in. połączenie ze Szczecinem¹⁵. Od 1882 r. po mieście można było poruszać się kolejką miejską (trasa miała długość 12,5 km).

Do pionierów branży elektrotechnicznej z Berlina można zaliczyć:

- a) firmę Allgemeine Electricitäts-Gesellschaft (AEG), założoną w 1887 r. W 1900 r. w AEG wynaleziono suszarkę do włosów, w 1935 zaprezentowano na wystawie urządzeń radiołączności pierwszy magnetofon. W 1941 r. Siemens odkupił od AEG patenty na wybrane urządzenia¹⁶;
- b) firmę Siemens AG, założoną w Berlinie w 1847 r. początkowo jako Siemens & Halske¹⁷;
- c) firmę OSRAM zarejestrowaną w 1906 r. jako marka handlowa firmy Deutsche Gasglühlicht-Anstalt, a od 1919 jako spółka komandytowa firm Auer-Gesellschaft, AEG oraz Siemens & Halske AG (od roku 1978 głównym udziałowcem w Osramie jest koncern Siemens).

¹⁴ W 1950 r. Borsig został przejęty przez firmę Babcock i działał do upadku w 2004 r. Nadal działały jednak inne spółki zależne, np. Borsig GmbH in Berlin-Tegel, Borsig Industrieholding GmbH in Berlin-Tegel, Borsig Membrane Technology, które wykupiła w 2008 r. za 350 mln euro KNM Group Berhad Company z siedzibą w Malezji.

¹⁵ Dawny Dworzec Szczeciński jest dziś nowym Dworcem Głównym Berlina.

¹⁶ Firma AEG zakończyła działalność w 1996 r. po ogłoszeniu upadłości, jej tradycja i patenty przetrwały jednak w innych firmach, m.in. w szwedzkim Elektroluxie i Atlas Copco, w niemieckim koncernie Daimler Benz AG oraz Bauknecht, we francuskim koncernie Thomson-Brandt i wielu innych firmach z branży elektrotechnicznej.

¹⁷ Obecnie Siemens jest koncernem działającym na całym świecie i przez wykupienie udziałów innych firm produkuje m.in. jako Siemens-Fujitsu komputery, Siemens-Nixdorf technologie informacyjne i informatyczne oraz Nokia Siemens Networks (z siedzibą w Berlinie) sprzęt do zarządzania sieciami.

Działalność tych przedsiębiorstw nie ograniczała się do produkcji. Właściciele i pracownicy, najczęściej inżynierowie, dokonywali w tym okresie licznych wynalazków, które umożliwiały dalsze udoskonalenie procesu produkcji lub samego produktu. Patenty z tego okresu wielu urządzeń używanych po dziś dzień pochodzą właśnie z Berlina.

Kolejną branżą, która odnosiła sukcesy w Berlinie i uzyskała światową renomę, jest branża chemiczna (obecnie także farmaceutyczna). To w Berlinie działał Rober Koch (1843–1910), lekarz i bakteriolog, zaliczany obecnie obok Ludwika Pasteura do twórcy nauki mikrobiologii. Odkrył m.in. bakterie wywołujące wąglika, cholere i gruźlicę, za co otrzymał w 1905 r. Nagrodę Nobla. Należy wspomnieć choć kilka firm, na których tradycji budowany jest *image* miasta jako lokalizacji dla farmaceutyki i gospodarki zdrowotnej:

- a) firma Dr. Kade, założona przez aptekarza Franza Lutza w 1886 r., produkująca przede wszystkim leki, materiały opatrunkowe oraz narzędzia chirurgiczne. Firma ta działa po dziś dzień z siedzibą w Berlinie;
- b) firma Schering, założona również przez aptekarza, Ernesta Scheringa, w 1851 r., od 1881 jako spółka akcyjna i działająca po dziś dzień jako część koncernu Bayer. Już w 1856 r. Schering założył Firmę Schering & Glatz w Nowym Jorku. Jednym z pierwszych produktów Scheringa był eter do narkoz (1880), a od 1930 r. pierwszy środek kontrastowy do badania nerek. W 1961 r. firma Schering jako pierwsza wprowadziła na rynek tabletki antykoncepcyjne;
- c) Berlin Chemie założona została w 1927 r., para się przede wszystkim produkcją leków i roztworów do infuzji oraz czopków. Obecnie posiada fabryki w dwóch miejscach w Berlinie (Berlin-Adlershof oraz Britz) i wchodzi w skład włoskiego koncernu Menarini.

Opisane przykłady są tylko wyjątkami w długiej historii miasta jako miejsca lokalizacji produkcji różnych branż i dowodzą jego tradycji jako miejsca lokowania przemysłu. W okresie industrializacji Berlin był także siedzibą przemysłu włókienniczego (produkcja wełny, jedwabiu, farbowanie tkanin itp.), a co za tym idzie także i meblarskiego.

Problemem dla miasta i zakładów przemysłowych był podział Berlina po II wojnie światowej. Wiele przedsiębiorstw nie podjęło działalności po wojnie, inne kontynuowały ją we wschodniej (np. Berlin Chemie funkcjonowała

w NRD jako Germed) lub zachodniej części miasta (np. Schering). Bähr¹⁸ uważa, że dezindustrializacja Berlina rozpoczęła się po II wojnie światowej, choć w Berlinie Zachodnim produkcja przemysłowa do momentu zjednoczenia Niemiec była szczególnie dotowana¹⁹. Zniesienie dodatków dla firm działających na terenie Berlina w 1994 r. doprowadziło do dalszej stopniowej dezindustrializacji miasta, a wysokie koszty pracy wpłynęły także na przenoszenie się firm produkcyjnych m.in. do Europy Wschodniej lub Azji. Jednocześnie zakłady produkcyjne przenosiły się lub powstawały na terenie landów wschodnich, w których subwencjonowano działalność gospodarczą w celu podniesienia ich atrakcyjności jako lokalizacji.

3. Nowa strategia rozwoju Berlina po 2000 r.

Obecnie Berlin jest największym niemieckim miastem z około 3,4 mln mieszkańców na 899 km kw. powierzchni (miasto rozciąga się na 38 km z południa na północ i 45 km ze wschodu na zachód²⁰) i trzecim pod względem wielkości miastem w Europie, po Londynie i Paryżu. Ze względu na położenie geograficzne – leży w centrum Europy – jest centrum logistycznym w wymianie towarowej z krajami Europy Środkowej i Wschodniej (Polska jest jednym z głównych partnerów handlowych Berlina).

Po procesach suburbanizacji, a co za tym udzie zmniejszeniu się liczby ludności, Berlin stara się o reurbanizację i reindustrializację. W kampaniach reklamowych, skierowanych zarówno do osób prywatnych, jak i firm, Berlin korzysta ze swojej podwójnej roli jako miasto i land, wykorzystując do promocji nie tylko środki komunalne, ale także federalne. W okresie 2007–2013 Berlin może korzystać z funduszy unijnych, w tym ze środków Europejskiego Fundu-

¹⁸ *Industrie im geteilten Berlin (1945–1990). Die elektrotechnische Industrie und der Maschinenbau im Ost-West-Vergleich: Branchenentwicklung, Technologien und Handlungsstrukturen*, red. J. Bähr, Achims Verlag, Berlin 2001.

¹⁹ Dodatki do inwestycji, udogodnienia podatkowe dla pracowników i dla firm, m.in. niższy CIT, korzystne kredyty na rozpoczęcie prac budowlanych, dwuprocentowe zwolnienie z VAT w obrotach towarowych z Berlinem Zachodnim itp., uregulowane były przepisami *Berlinförderungsgesetz*, zwanymi popularnie *Berlinzulage* (dodatkiem berlińskim). Por. *Gesetz zur Förderung der Berliner Wirtschaft (Berlinförderungsgesetz)*, Ausfertigungsdatum: 7.03.1950. Na mocy tych przepisów osoby pracujące na terenie Berlina Zachodniego otrzymywały 8-proc. dodatek do wynagrodzenia, a firmy działające tu mogły utrzymać lokalizację w stolicy mimo zdarzającej się produkcji na granicy rentowności (udogodnienia niwelowały ewentualne straty).

²⁰ *Berlin in Zahlen 2010*, Amt für Statistik Berlin-Brandenburg, Potsdam 2010.

szu EFRE, na wspieranie wzrostu i rozwoju w regionie oraz zatrudnienia, ponadto ze środków INTERREG – na rozwijanie współpracy międzyregionalnej, oraz ESF (cel 2, priorytet B) – na cele społeczne.

Starania obliczone na podniesienie atrakcyjności miasta podjęto w ramach różnych kampanii, m.in. *be berlin*²¹; *Berlin – the place to be*. Zabiegi te miały na celu przyciągnięcie nie tylko turystów, ale także potencjalnych inwestorów i stworzenie nowego centrum republiki. Berlin nadal nie osiągnął takiej rangi jaka przypisywana jest zazwyczaj stolicom państw. Mimo podjętych starań Berlin nie jest jeszcze postrzegany jako metropolia²² (globalna [*global city*], światowa, centrum władzy) i w rankingach międzynarodowych zajmuje miejsce m.in. za Paryżem, Londynem i Wiedniem, a wśród miast niemieckich za Frankfurtem nad Menem jako centrum finansowym²³, Hamburgiem oraz Monachium jako centrami gospodarczymi.

W rankingach miast niemieckich Berlin zajmuje coraz lepszą pozycję. Sami berlińczycy są bardzo zadowoleni ze swojego miasta, w badaniach porównawczych Instytutu Gallupa uwzględniających 75 miast z 29 europejskich państw ocenili je bardzo dobrze (poziom zadowolenia w ocenianych kategoriach wynosił ponad 80%)²⁴. Berlin znalazł się na trzecim miejscu po Kopenhadze i Londynie jako miasto atrakcyjne do życia (i na pierwszym jako innowacyjne miasto). Paradoksem Berlina jest jednak, że przyciąga młodych i kreatywnych ludzi, ale nie potrafi ich zatrzymać.

Dane przedstawione w raporcie o rozwoju gospodarczym i rozwoju na rynku pracy Berlina na lata 2008/2009 i 2009/2010²⁵ świadczą o pozytywnym

²¹ Opisanych np. w: L. Jodkowska, „*Be berlin*” - *marketing miasta i marketing społeczny jako instrumenty kreowania imagu miasta oraz wartości dodanej dla mieszkańców i turystów na przykładzie stolicy Niemiec*, w: *Potencjał turystyczny. Zagadnienia ekonomiczne*, Zeszyty Naukowe US, Szczecin 2010, s. 159–168; witryna internetowa kampanii: <http://www.sei.berlin.de>; oficjalna witryna miasta: <http://www.berlin.de/>.

²² *OECD Urban Renaissance Studien: Berlin*, OECD & Investitionsbank Berlin, Berlin 2003.

²³ Porównanie miast europejskich w latach 1920–2000 wykazuje, że w latach 1900–1940 Berlin był jednym z 10 centrów finansowych świata, m.in. po Londynie i Paryżu, od 1960 r. nie pojawia się już w tym zestawieniu, od 1980 r. zastąpił go Frankfurt n. M. Por. P. Taylor, *European Metropolis 1920–2000, Proceedings of a Conference At The Centre of Comparative European History*, European Science Foundation 2003, s. 12. Podobnie na marginesie Berlin znajduje się pod względem pozycji w globalnej sieci miast; w rankingu miast unijnych na 17 miejscu po Londynie, Paryżu, Wiedniu, Hamburgu, Monachium, Düsseldorfie, ale przed Rzymem i Atenami; natomiast w rankingu światowym na 51 miejscu.

²⁴ *Gallup Soul of the City in Europe*, <http://www.gallup-europe.be/soulofthecity/>.

²⁵ *Wirtschafts- und Arbeitsmarktbericht Berlin 2008/2009*, Senatsverwaltung für Wirtschaft, Technologie und Frauen Senatsverwaltung für Integration, Arbeit und Soziales, Berlin 2009, s. 40–57; *Wirtschafts- und Arbeitsmarktbericht Berlin 2009/2010*, Senatsverwaltung für Wirt-

rozwoju branż uznanych za innowacyjne i zlokalizowanych w Berlinie. Jak podano w raporcie, w Berlinie i regionie działają trzy klastry: 1. usług zdrowotnych i produktów medycznych (z podgrupami: technologie medyczne, biotechnologie, biomedycyna); 2. mediów, kultury i komunikacji włącznie z technologiami informatycznymi oraz 3. transportu i mobilności wraz logistyką. W 2008 r. za dziedziny rozwojowe, które były szczególnie dotowane, uznano technologie optyczne, telemetrykę, ekologiczne technologie pozyskiwania energii oraz innowacje mogące przyczynić się do ochrony środowiska. Z perspektywy roku 2011 należy skonstatować, że udało się w Berlinie branży te rozwinąć i przekonać nowe firmy do umieszczenia swoich siedzib na terenie miasta. Przedsiębiorcy byli wspierani w ramach programu ProFIT²⁶, z funduszy na rozwój technologiczny (VS Fonds Technologie), z funduszu „Przyszłość” (środki landu Berlin), do dyspozycji firm byli doradcy oraz trenerzy, dostępne były także szkolenia asystentów ds. innowacyjności.

Stworzono także jasną wizję dla miasta i jest ona komunikowana (marketing miasta opiera się na wspomnianej wyżej kampanii *be berlin*, a sam slogan i jego logo są na tyle krótkie i elastyczne, że można je dostosować do każdego tematu związanego z miastem i mającego służyć do jego promocji, np.: *place to be for future industries*). Spośród możliwych branż Berlin jako lokalizacja przemysłu koncentruje się na czystych (ekologicznych) gałęziach przemysłu, w tym np. energii słonecznej²⁷. Berlin jest także największym niemieckim klastrem biotechnologicznym (obok Monachium²⁸). Miasto chce także stać się stolicą mobilności elektrycznej. W tym zakresie wspierane są badania i działalność firm Daimler i BMW. W miejscu, w którym obecnie znajduje się port lotniczy Tegel, mający zakończyć działalność w 2012 r., ma powstać E-Mobility-Valey²⁹.

Ze względu na znaczenie usług zdrowotnych i produktów medycznych dla regionu już w 2007 r. opracowano plan rozwoju „Region zdrowia Berlin-

schaft, Technologie und Frauen Senatsverwaltung für Integration, Arbeit und Soziales, Berlin 2010, s. 42–72.

²⁶ Programm zur Förderung von Forschung, Innovationen und Technologien.

²⁷ 40,5% ogniw fotowoltaicznych produkowanych w Niemczech pochodzi z Berlina. Por. *Solarindustrie in der Hauptstadtregion Berlin-Brandenburg*, Berlin Partner GmbH, Berlin 2010, s. 2.

²⁸ O. Rakau, *Deutschlands Biotechnologieregionen. Konzentration setzt sich fort*, Deutsche Bank Research, Aktuelle Themen 503, Frankfurt, 10.01. 2011, s. 1.

²⁹ H. Morstiefer, *Schaufenster Berlin*, Berlin Maximal, Das Wirtschaftsmagazin für den Mittelstand aus der Region Berlin 2011, nr 4, s. 14–19.

Brandenburgia”³⁰. Inwestowanie i rozwijanie tej branży jest ważne ze względu na zmianę struktury demograficznej społeczeństwa, osoby starsze będą wymagały wyspecjalizowanej opieki medycznej. W tym zakresie ma nastąpić także rozwój telemedycyny, oferta dla turystów korzystających z usług zdrowotnych, rozwój technik prewencji, nowoczesnych metod wykrywania chorób, diagnostyki oraz przemysłu farmaceutycznego³¹.

Mimo kryzysu sytuacja gospodarcza Berlina kształtowała się w całym okresie pozytywnie. Branże, które starano się tu ulokować i rozwinąć, okazały się mniej podatne na zjawiska kryzysowe. Na przełomie 2008 i 2009 roku wzrost gospodarczy Niemiec był negatywny i wyniósł -4,7%. Dla landów silnie zależnych od eksportu, zwłaszcza w przemyśle samochodowym, metalurgicznym i ciężkim, np. Badenii-Wirtembergii i Kraju Saary, brak zleceń i załamanie się rynków oznaczał jeszcze gorsze wyniki (-7,1% oraz -7,4%), dla Berlina natomiast tylko -0,5%³².

W Berlinie produkują i/lub posiadają siedzibę przedsiębiorstwa różnych branż i różnej wielkości³³, nie tylko niemieckie, ale także międzynarodowe koncerny. Obok branż i firm wymienionych w tabeli 3. w Berlinie produkują także przedsiębiorstwa branży drzewnej, np. Classen Gruppe, Klen Holz, oraz branży lotniczej, np. Rolls-Royce.

³⁰ Masterplan „Gesundheitsregion Berlin-Brandenburg”, Land Berlin, Land Brandenburg, 2007.

³¹ *Life Sciences in der Hauptstadtregion Berlin-Brandenburg*, Berlin Partner, Berlin, 2009.

³² *Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen der Länder; Entstehung, Verteilung und Verwendung des Bruttoinlandsprodukts in den Ländern und Ost-West-Großraumregionen Deutschlands 1991 bis 2010*, Reihe 1, Band 5, Statistisches Landesamt Baden-Württemberg, Stuttgart 2011, tab. 1.1.

³³ Do największych pracodawców w mieście należą: Deutsche Bahn AG (liczba pracowników 17 499 w Berlinie; 1 251 593 ogółem w Niemczech), Vivantes Netzwerk für Gesundheit GmbH (13 000), Siemens AG (12 513; 405 000), Berliner Verkehrsbetriebe (BVG) (10 983), Charité-Universitätsmedizin Berlin (10 292), Deutsche Telekom AG (7000; 260 000), Deutsche Post DHL (6500; 500 000), Daimler AG (6000; 256 407). Ponadto przedsiębiorstwa produkujące: Bayer Schering Pharma (5000; 36 000), Pfizer, OSRAM, Bombardier oraz Sanofi-Avensis po ok. 2000 pracowników, PAREXEL oraz Berlin Chemie po ok. 1500, BASF, OTIS, Thyssen Krupp po ok. 1000. Por. *Berliner Wirtschaft in Zahlen, Ausgabe 2010*, IHK Berlin 2010, s. 24–25.

Tabela 3

Przykłady przedsiębiorstw produkcyjnych w Berlinie w 2010 r. w wybranych branżach

Branża spożywcza	Budowa maszyn, przemysł metalurgiczny	Branża elektro-techniczna	Przemysł samochodowy, produkcja podzespołów	Branża chemiczna, farmaceutyczna, kosmetyczna	Branża logistyczna
Bahlsen	FERROSTAAL	DeTeWeFerrari Electronic	BMW	BASF	Dachser
Kraft Foods	Gillette	Krone	Bombardier	Bayer Schering Pharma	Deutsche Bahn
Philips Morris	Kirow Kranbau	MICROTECH	Continental AS	Berlin Chemie	DHL Express
Radeberger Gruppe	MAN Fördertechnik	Motorola	Daimler	Cosmed, Beiersdorf	FedEx
Stollwerck	OTIS	OECA Opto-Elektronische Componenten	DEKRA	Goodyear Dunlop Tires Germany	Schenker
Storck	Schindler	RFT radio-television Brandenburg	Magna Group	Gillette	Stinnes
TetraPak	Siemens	Siemens	Pneumant	PAREXEL	TNT
	Viessmann	Tyco	Thyssen Krupp	Sanofi Avensis	UPS

Źródło: *Berliner Wirtschaft in Zahlen*, op. cit.

Berlin jest także stolicą targów i kongresów. W 2008 r. ponad 8 mln osób uczestniczyło w 105 tys. targów, konferencji, seminariów i imprez tematycznych. Sama branża zdrowotna (farmaceutyka, chemia, kosmetyka) miała w tym 11-proc. udział. Holenderska agencja The International Congress and Convention Association zaliczyła Berlin do pięciu najważniejszych miast organizujących kongresy, po Paryżu, Wiedniu, Barcelonie i Singapurze³⁴.

Jako miejsce lokalizowania produkcji przemysłowej Berlin uważa się za region stołeczny, wskazując na efekt synergii współpracy z Brandenburgią. Do pozytywnych cech i warunków dla instalujących się tu firm można zaliczyć między innymi:

- a) wysoką produktywność;
- b) wysoką jakością kapitału ludzkiego, która jest dalszą zaletą miasta i ma wpływ na procesy decyzyjne dotyczące lokalizacji. Udział osób z wyższym wykształceniem wśród zatrudnionych wynosił w 2009 r.

³⁴ *Congress City*, Wissenschaft Gesundheit, Health+ 2009, nr 2, s. 14, 16.

około 22% (i był wyższy niż w Niemczech Wschodnich i w zachodniej części kraju – analogicznie 17% i 13%), natomiast osób z wykształceniem zawodowym 54%³⁵. Ma to duże znaczenie dla miasta jako centrum nauki i usług;

- c) bliskość rynków zbytu (6 mln konsumentów w regionie i ok. 100 mln w odległości ośmiu godzin jazdy ciężarówką), dobre połączenia transportowe (drogowe, lotnicze, kolejowe i żeglugi śródlądowej). Berlin jest na 10 miejscu wśród ocenianych 20 intermedialnych centrów przeładunkowych Europy³⁶;
- d) niskie koszty utrzymania, niskie koszty nieruchomości komercyjnych, stosunkowo niskie ceny terenów budowlanych (w Berlinie około 171 euro/m kw., w Brandenburgii około 40 euro/m kw. w 2009 r.)³⁷;
- e) parki technologiczne (Berlin-Adlershof, Innovationspark Wuhlheide, berlilibiotechpark, Biotechcampus Potsdam);
- f) sąsiedztwo 450 przedsiębiorstw z branży biotechnologii i technologii medycznych oraz 30 firm farmaceutycznych;
- g) 37 szkół wyższych w regionie, w samej branży czystych technologii około 30 instytutów naukowo-badawczych (w samym Berlinie znajdują się trzy uniwersytety, 14 politechnik i 70 instytutów badawczych o różnych profilach);
- h) centrum kultury, bliskość natury, oferta na czas wolny od pracy.

Firmy umieszczające swoje siedziby w Berlinie uzyskują udogodnienia analogiczne do firm lokujących je w specjalnych strefach ekonomicznych w Polsce – w formie zwolnień podatkowych. Mimo wszystkich zalet należy zwrócić uwagę także na przeszkody, które starano się usunąć w nowej strategii dla miasta na lata 2010–2020. Przewiduje ona wzmocnienie czterech pól działania: zapewnienie dogodnych warunków do umieszczania siedzib firm (np. stopniowa likwidacja przeszkód biurokratycznych), zwiększenie nakładów na rozwój innowacyjności, działania na rzecz zapewnienia wykwalifikowanych absolwen-

³⁵ *Betriebspanel Berlin – Ergebnisse der vierzehnten Welle 2009*, Studie im Auftrag der Senatsverwaltung für Integration, Arbeit und Soziales, SÖSTRA Sozialökonomische Strukturanalysen GmbH Berlin, Berlin 2010, s. 25, tab. 8.

³⁶ Na pierwszym miejscu jest Verona, 2. Brema, 3. Norymberga, 4. Bolonia. Por. S. Nester, T. Nobel, *Deutsche GVZ in der Champions League*, Spezial GVZ-Ranking, DVZ 2010, nr 6, s. 12.

³⁷ Dla porównania, w Hamburgu ok. 394 euro/m². Por. *Logistik in der Hauptstadtregion Berlin-Brandenburg*, Berlin Partner GmbH, ZAB, Logistiknetz, Berlin 2011, s. 2.

tów/przyszłych pracowników oraz dalsze działania promujące miasto (*public relations*)³⁸.

Podsumowanie

Miasta są i były miejscami produkcji przemysłowej, a ich rangę jako międzynarodowych centrów biznesu podnoszą dodatkowo siedziby znanych światowych koncernów³⁹. Do roku 2025 prognozowany jest dalszy rozwój liczby ludności w miastach, takich jak Berlin, Hamburg i Monachium⁴⁰. Renesans wymienionych miast, ale także wielu innych, jest trendem ogólnoniemieckim i łączy się ze strategiami rozwoju tych miast jako centrów gospodarczych i naukowych. Choć Toffler uważa, że nadal „tkwimy w fabryce”, wydaje się, że nie dla wszystkich przyszedł czas, aby je opuścić. Można przyjąć, że pewna liczba pracowników (mniejsza niż w przeszłości) pozostanie „w fabryce”, a udział badań i usług dla przedsiębiorstw zwiększy się. Forsowana obecnie przez niemiecki rząd rezygnacja z energii atomowej będzie miała dodatkowy pozytywny wpływ na osiedlanie się firm tych i pokrewnych branż w Berlinie.

Literatura

- Bericht über die Wohnungs- und Immobilienwirtschaft in Deutschland*, Bundesministerium für Verkehr, Bau- und Stadtentwicklung (BMVBS), Berlin 2009.
- Berlin in Zahlen 2010*, Amt für Statistik Berlin-Brandenburg, Potsdam 2010.
- Berliner Wirtschaft in Zahlen*, Ausgabe 2010. IHK Berlin 2010.
- Betriebspanel Berlin - Ergebnisse der vierzehnten Welle 2009*, Studie im Auftrag der Senatsverwaltung für Integration, Arbeit und Soziales, SÖSTRA Sozialökonomische Strukturanalysen GmbH Berlin, Berlin 2010.

³⁸ *Masterplan Industriestadt Berlin 2010-2020*, Senatsverwaltung für wirtschaft, Technologie und Frauen, Berlin 2010.

³⁹ S. Sassen, *Metropolen des Weltmarktes. Die neue Rolle der global cities*, Campus, Frankfurt/M. 1996, s. 95. Duża koncentracja międzynarodowych koncernów zatrudniających wysoko wykwalifikowany i wysoko wynagradzany personel może przyczynić się do gentryfikacji pewnych dzielnic miasta (zmiany charakteru danej części miasta z dzielnicy mieszkalnej, zamieszkałej przez szerokie spektrum lokatorów, do strefy zamieszkałej przez osoby o stosunkowo wysokim statusie materialnym). Z drugiej strony obserwuje się w miastach degradację pewnych (części) dzielnic po likwidacji produkcji przemysłowej, zmianie struktury mieszkańców, np. pustostany, duży udział obcokrajowców.

⁴⁰ *Bericht über die Wohnungs- und Immobilienwirtschaft in Deutschland*, Bundesministerium für Verkehr, Bau- und Stadtentwicklung (BMVBS), Berlin 2009, s. 37.

- Ch. Graf von Krockow, *Bismarck. Biografia*, Magnum, Warszawa 1998.
- Cobbers A., *Berlin. Die Geschichte*, Jaron Verlag, Berlin 2007.
- Congress City, *Wissenschaft Gesundheit, Health+* 2009, nr 2.
- Czapliński W., Galos A., Korta W., *Historia Niemiec*, Ossolineum, Wrocław 1990.
- Gallup *Soul of the City in Europe*, <http://www.gallup-europe.be/soulofthecity>.
- Gesetz zur Förderung der Berliner Wirtschaft (Berlinförderungsgesetz)*, Ausfertigungsdatum: 7.03.1950.
- Hermann H., Läßle D., Siebel W., *Stadtpolitik, Suhrkamp*, Frankfurt/M. 2008.
<http://www.sei.berlin.de>.
<http://www.berlin.de/>.
- Industrie im geteilten Berlin (1945–1990)*. Die elektrotechnische Industrie und der Maschinenbau im Ost-West-Vergleich: *Branchenentwicklung, Technologien und Handlungsstrukturen*, red. J. Bähr, Achims Verlag, Berlin 2001.
- Jodkowska L., „*Be berlin*” – *marketing miasta i marketing społeczny jako instrumenty kreowania image’u miasta oraz wartości dodanej dla mieszkańców i turystów na przykładzie stolicy Niemiec*, w: *Potencjał turystyczny. Zagadnienia ekonomiczne*. Zeszyty Naukowe US, Szczecin 2010.
- Life Sciences in der Hauptstadtregion Berlin-Brandenburg*, Berlin Partner, Berlin 2009.
- Logistik in der Hauptstadtregion Berlin-Brandenburg*, Berlin Partner GmbH, ZAB, Logistiknetz, Berlin 2011.
- Łuczak Cz., *Dzieje gospodarcze Niemiec 1871–1945*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań 1984.
- Masterplan „Gesundheitsregion Berlin-Brandenburg”*, Land Berlin, Land Brandenburg, 2007.
- Morstieffer H., *Schaufenster Berlin, Berlin Maximal*, Das Wirtschaftsmagazin für den Mittelstand aus der Region Berlin 2011, nr 4.
- Nester S., Nobel T., *Deutsche GVZ in der Champions League, Spezial GVZ-Ranking*, DVZ nr 6 z 14.1.2010.
- OECD Urban Renaissance Studien: Berlin*, OECD & Investitionsbank Berlin, Berlin 2003.
- Rakau O., *Deutschlands Biotechnologieregionen. Konzentration setzt sich fort*, Deutsche Bank Research, Aktuelle Themen 503, Frankfurt, 10.01.2011.
- Sassen S., *Metropolen des Weltmarktes. Die neue Rolle der global cities*, Campus, Frankfurt/M. 1996.
- Solarindustrie in der Hauptstadtregion Berlin-Brandenburg*, Berlin Partner GmbH, Berlin 2010.
- Taylor P., *European Metropolis 1920–2000*, Proceedings of a Conference At The Centre of Comparative European History, European Science Foundation 2003.
- Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen der Länder, Entstehung, Verteilung und Verwendung des Bruttoinlandsprodukts in den Ländern und Ost-West-Großraumregionen Deutschlands 1991 bis 2010*, Reihe 1, Band 5, Statistisches Landesamt Baden-Württemberg, Stuttgart 2011.

Wirtschafts- und Arbeitsmarktbericht Berlin 2008/2009, Senatsverwaltung für Wirtschaft, Technologie und Frauen Senatsverwaltung für Integration, Arbeit und Soziales, Berlin 2009.

Wirtschafts- und Arbeitsmarktbericht Berlin 2009/2010, Senatsverwaltung für Wirtschaft, Technologie und Frauen Senatsverwaltung für Integration, Arbeit und Soziales, Berlin 2010.

BERLIN ALS VERGANGENE UND KÜNFTIGE INDUSTRIEHAUPTSTADT DEUTSCHLANDS

Zusammenfassung

Die gegenwärtige Strategie für Berlin als Industriestandort knüpft an Traditionen vergangener Tage an. Selbstverständlich haben sich die Branchen und Schwerpunkte verändert, die Hauptstadt strebt jedoch danach, sich als Produktions- und Wissenschaftsstandort der Republik zu profilieren. Von der Beschreibung einiger ausgewählter traditioneller Industriebranchen, die seit der Industrialisierung in Berlin ansässig waren (Teil 1 und 2), wird zur Gegenwart mit der Vorstellung der Branchen für deren Ansiedlung Berlin wirbt, übergegangen (Teil 3).

Stadtmarketing, PR und Fördermittel für den Industriestandort sollen der Hauptstadt dazu verhelfen einen neuen – alten – Rang unter deutschen Städten einzunehmen.

Übersetzt von Lilianna Jodkowska